

Българските чорбаджии през XVIII – XIX век

Увод2

Първа глава

Чорбаджийството до Кримската война

1. 1. Същност на чорбаджийската институция.8
1. 2. Мястото и ролята на чорбаджийския институт в икономическото развитие.....19
1. 3. Чорбаджийството и българското просветно дело.32
1. 4. Българското чорбаджийство и църковният въпрос.....35

Втора глава

Въпросът за чорбаджийството през третата четвърт на XIX в.

2. 1. Стари и нови чорбаджии.40
2. 2. Формиране на новобългарска просвета след Кримската война.....46
2. 3. Църковни борби - мястото и ролята на чорбаджиите.....48
2. 4. Отношение към българското национално движение.....53
2. 5. Мястото на чорбаджиите във формирането на българската нация.....61

Заклучение.....66

Литература.....69

Увод

В българската историопис съществуват недостатъчно изучени проблеми, по които все още се водят дискусии. Такъв е проблемът за класовата структура на българското възрожденско общество, в който голяма част заема т.нар. „чорбаджийски въпрос”. Важно да се изясни въпроса за генезиса на българската буржоазия, както и как и кога феодално зависимите селяни се превръщат в буржоа.

В нашата историческа литература появата на буржоазните елементи в българското общество обикновено се търси в сферата на земеделието. От общата маса феодално експлоатирани селяни постепенно чрез предоставени услуги на османската власт от първенците се обособява тънък слой чифликчии и по-заможни стопани, които от експлоататори от феодален тип не е ясно как се модифицират в буржоазни такива. Някои учени търсят именно там генезиса на чорбаджийската класа.

През XVIII и първата половина на XIX в. в българското общество съществува чорбаджийската прослойка, която също както останалите социални групи търпи въздействието на новите отношения. Категоричното ѝ причисляване към феодалната система или към зараждащата се и утвърждаваща се българска буржоазия не може да се приеме за най-верен подход при изясняване на проблема, защото чорбаджийството следва да се разглежда в развитие.

Първоначално тази категория хора е натоварена с посредническа дейност между османската власт и покореното българско население. В първите векове на чуждото владичество чорбаджийският институт е пряко свързан с общинското самоуправление на българите. Естествено една част от чорбаджиите се облагодетелстват от функциите, които изпълняват, и забогатяват. В периода на Българското възраждане все още съществува този тип чорбаджийство, но под „чорбаджия” българите вече разбират „богат човек”. Именно това са хората, свързани с новите отношения, налагащи се в обществото. Към тях се адаптира и старото чорбаджийство, но то е много по-тромаво във всяко едно отношение¹.

Прозвището „чорбаджия” в съзнанието на българския народ днес извиква негативни асоциации, тъй като много от чорбаджиите в предосвобожденския период са помрачават с делата си това почетно звание. По своето обществено предназначение

¹ Стоянов, И. История на Българското възраждане. Абагар, Велико Търново, 1999.

чорбаджията бил длъжен да посрещне, да нахрани и даде подслон на минаващите през селото пътници, които поради липса на хан и гостилница е нямало къде да отседнат и се нахранят. Турската администрация посочвала за чорбаджия на селото най-заможния и популярен стопанин, който се задължавал да задели в своя дом една одая (стая), където могат да откъхнат и нощуват преминаващите през селото лица. По тази причина всички преминаващи през селището пътници търсели чорбаджията. Гостоприемството, оказвано от домакина, се смятало като почетно задължение и било безплатно.

Деформирането на чорбаджийството в съзнанието на българина се е получило поради това, че една част от тези чорбаджии, приемайки като свои гости преминаващите през селото турски управници, бирници, заптиета (полицаи) и др., са се сприятелявали с тях. В желанието си да получат някакви материални изгоди, тези чорбаджии често са се превръщали в послушни оръдия на османските управници и са ставали предатели на патриотични каузи.

Въпросите около социално-класовото разделение на българското възрожденско общество са дискутирани от много български историци. В историческата наука съществуват две противоположни схващания за класовата принадлежност и роля на чорбаджиите през Възраждането. Първото е, че те са отделна от буржоазията социална категория, като се изтъква преди всичко противонародната им дейност. Според второто схващане чорбаджиите са част от едрата българска буржоазия, с ясно изразени националноосвободителни стремежи.

Пръв Димитър Благоев обновява цялостната концепция за класите в Българското възрождане и разглежда въпроса за чорбаджиите. Тезата му е подкрепена от Цветана Георгиева, която смята че с развитието на промишлеността и търговията и издигането на градовете сред българския народ се образува нова „търговско – „индустриална класа”, която се определя като българска буржоазия. Доказвайки, че буржоазията се заражда сред хора, служещи на османската власт, Д. Благоев свързва почвата и с развитието на занаятите, манифактурно – фабричното производство и търговията. Също така акцентира върху факторите: разложение на военноренната система, появата на чифликчийството и положението на селяните като отделна социална категория. Той посочва, че чорбаджийската класа се състои от едри земевладелци, експлоатиращи и разоряващи селските маси.

Димитър Благоев обосновава наличието на три основни класи в българското общество: търговско-индустриална (буржоазия, селяни, чорбаджии). Това схващане е възприето и от акад. Жак Натан. Той смята, че чорбаджиите са обществена класа,

свързана с феодалната обособеност и с цялата турска феодална система, макар че се обуржоазяват поради връзките си с пазара. Следователно тя обхваща едрите земевладелци, представители на лихварския и търговски капитал.

Георги Плетнъов акцентира върху мненията на някои български историци, занимаващи се с въпросите за класовото разложение в българското общество, както и „чорбаджийския въпрос”. Жак Натан излага становището, че чорбаджийската класа е феодална класа, която обхваща едрите земевладелци и представители на лихварския и търговски капитал в града и селото. Към тях се присъединява и П. Зарев, който в „Българско възраждане” прави разграничение между отделните категории буржоазия: едра буржоазия, градска дребна буржоазия и чорбаджийство.

През 1946 г. руският акад. Н. Державин разработва ново становище за класовия характер и социалната принадлежност на българското чорбаджийство. Според него „българското чорбаджийство, съсредоточавайки в своите ръце големи материални богатства, на известен етап от своето развитие играе не само стопанска, но и политическа крупна организираща роля в живота на българското национално общество. Николай Державин смята категориите „чорбаджии” и „българска буржоазия” за еднакви. Тезата за класовата принадлежност на чорбаджийството към буржоазията е приета и от акад. Димитър Косев. Схващането е подкрепено и от Горан Тодоров, който причислява чорбаджиите към борците за национално освобождение.

Други видни български историци, занимаващи се с „чорбаджийския въпрос” и класовото разслоение в българското общество са Христо Христов и Николай Генчев. Трудният проблем за социалната принадлежност на чорбаджийството е изследван също така от Димитър Косев, Жак Натан, Михаил Димитров, Йоно Митев, Иван Снегаров. Макар и с известни уговорки Д. Косев и И. Снегаров защитават определено по-близката до действителността теза, че чорбаджиите са част от българската „търговско-лихварска буржоазия”, а не феодали, както смята Ж. Натан. Доста сложна се оказва и задачата да бъде направен анализ на българското възрожденско общество от гледна точка на тезата за трите прослойки на буржоазията - едра, средна и дребна.

Професор С. Бобчев в своя труд „Елена и Еленско през време на османското владичество” анализира чорбаджийството на базата на задълбочени изследвания, с посочване на примери.

Проф. Ив. Гошев в своята монография „В Трявна през времето на последните търновски владци (1820–1870 г.)“ (1930 г.) също изследва детайлно чорбаджийския институт в българските земи през епохата на Възраждането.

В книгата си „За произхода и социалната същност на чорбаджиите през XVII в.” (1974) Цветана Георгиева проследява процесите и пътищата на формиране на чорбаджийската прослойка в българското общество.

През 1977 г. по повод статия на Й. Митев на страниците на сп. „Исторически преглед” започва дискусия за ролята на българската буржоазия в националната революция. С различни доводи водещите историци се дистанцират от тезата за пълната контрареволуционност на националната ни буржоазия. Поотделно Стефан Дойнов и Симеон Дамянов лансират концепцията, че цялата буржоазия (едра, средна, дребна) е плътно ангажирана с всички основни направления на националната революция.

Видният учен Кр. Шарова обобщава резултатите от обмена на мнения, като характеризира отношението на отделните прослойки на буржоазията към легалните и радикални движения по периоди и по направления. Предложеният от К. Шарова концептуален модел е израз на налагащия се по-балансиран подход към обществените реалности от предосвободенския период. В хода на дискусията за буржоазията се откроява още по-сложният проблем за чорбаджийството и неговото отношение към културното и политическо възраждане.

Значим акцент върху самоуправленските институции поставя монографията на Хр. Христов „Българските общини през Възраждането” (1973 г.). В непривично теоретичен план през 80-те години се интерпретират и проблемите за формирането и особеностите на българската нация през Възраждането. Независимо, че статиите на Хр. Христов, В. Паскалева и Хр. Гандев по този въпрос са натоварени с известен схематизъм, самият факт на историческио открояване на националообразуващите тенденции е показателен за налагащия се по-широк методологически подход спрямо епохата.

Ролята на чорбаджиите за изграждането и развитието на общините през XIX век е проблем, който намира подобаващо място и значение в изследователския интерес на редица учени. Наред с обобщаващите разработки съществуват и конкретни проучвания, главно по посока поселищни изследвания, които дават отговор на въпроси, отнасящи се до ролята на чорбаджиите в градските и селските общини в процеса на българското национално възраждане. В областта на поселищните проучвания има натрупана значителна научна продукция - например Хр. Шалдев „Прилеп и Българското възраждане”, И. Батаклиев „Град Татар Пазарджик”, С. Табаков „Опит за история на гр. Сливен”, Н. Начов „Цариград като културен център на българите до 1877 г.” – СбБАН, кн. XIX, 1925, „Юбилеен сборник по миналото на Копривщица”, Н. Начов „Калофер в

миналото 1707-1877”, М. Арnaudов „Из миналото на Котел” (1931), Ю. Трифонов „История на града Плевен до Освободителната война” (1933), П. Ников „Българското възраждане във Варна и Варненско” (1934), П. Цончев „Из общественото и културно минало на Габрово. Исторически приноси” (1934), Иван Унджиев „Карлово. История на града до Освобождението” (1962), Т. Влахов „Кукуш и неговото минало” (1963), Н. Данова „Към историята на Търновската градска община през Възраждането” (1980), Н. Генчев „Възрожденският Пловдив. Принос в българското духовно възраждане” (1981), К. Възвзова-Каратеодорова „София през Възраждането” (1988), З. Маркова „Общинското самоуправление в София през XIX век. София през вековете” (1989) и много др.

Значението на българските общини в обществения и държавен живот през епохата на османското владичество е изяснено в научните разработки на Е. Грозданова „Българската селска община през XV-XVIII век” (1979), В. Паскалева „За самоуправлението на българите през Възраждането” (1964). В своето изследване „Българските общини през Възраждането” (1973) Хр. Христов разглежда основно всички страни от характеристиката на българските общини, мястото им в османската военно-административна и фискална система, дейността им по време на реформите в империята и значението им за възрожденските процеси. В контекста на неговото изложение ролята на общините за формиране на българското отношение към османската власт не е предмет на изследване и анализ.

Необходимостта от нова, необременена идеологически оценка за чорбаджийството определя интереса на настоящата дипломна работа към тази тема. Основната задача е разкриването на мястото, ролята и значението на българското чорбаджийство в политическия живот през Възраждането, но тя не би могла да бъде изпълнена без ясна постановка относно социалната същност на чорбаджийската общност. Тази задача е подчинена на една от основните цели на настоящото проучване - преосмислянето на историческата оценка за ролята на българското чорбаджийство.

Обект на настоящата дипломна работа е българското чорбаджийство в епохата на Възраждането.

Предмет на изследването се ограничава в търсенето на закономерностите, на които се подчинява формирането на оценката за ролята на чорбаджийството в българските възрожденски процеси.

Целите на настоящата дипломна работа са:

1. Да се изследва ролята на българското чорбаджийство в епохата на Възраждането, като се направи опит то да бъде представено в неговата многопосочна дейност, да се разчупи възприетата визия за чорбаджийството, че то е реакционно и ретроградно съсловие, което пречи на възрожденските процеси.

2. Да се преосмисли историческата оценка за ролята на българското чорбаджийство във възрожденските процеси.

Във връзка с постигането на поставената цел се очертават следните **задачи**:

1. Да се покаже, че чорбаджиите са една активна обществена прослойка в българското общество през Възраждането, която подпомага просветното и църковно движение.

2. Да се докаже, че българските чорбаджии участват активно в общественото самоуправление и се включват в революционните борби на българския народ.

Подходът за изследване и интерпретиране на проблема за ролята на българските чорбаджии непременно трябва да е интердисциплинарен. Привилегия на историята е да изследва едновременно икономическата, политическата и културната страна на човешкото битие.

Методите на изследване, които са използвани в настоящата разработка, са:

- Сравнение – сравнение на изказани научни хипотези.
- Анализ на научни публикации по проблема.
- Контент анализ.
- Синтез за обработване на информацията и формулиране на изводи и обобщения.

Първа глава

Чорбаджийството до Кримската война

1. 1. Същност на чорбаджийската институция.

През XVIII и XIX в. България не е много по-различна от останалите балкански православни страни. Съсловието, което в най-голяма степен се доближава до функциите на традиционния елит – аристокрацията в тогавашна Европа, са т.нар. „чорбаджии“.

Първите сведения за появата на чорбаджиите датират от XVII в., но едва от XVIII в. може да се говори за наличие на определящо се като чорбаджийско съсловие от селски и градски първенци в общобългарски мащаб². Сведения за наличие на чорбаджии в българските земи през XVII-XVIII век се срещат в запис от 1775 г. на чорбаджиите от Тетевен, Гложене, Извор и Торос за задължение на игумена на Гложенския манастир. В просително послание на Бачковския манастир от началото на XVIII век също се споменават чорбаджии, кметове и др. Българското население в поголемите градове, където има представители на Цариградската патриаршия, е зависимо от местните владици, които освен църковна имат и известна административна власт. Православни общини съществуват в Пловдив, Сливен, София, Скопие, Охрид и др., където се прави разлика между граждани и торлаци. Първите се оформят като аристократична класа и поради връзките си с местния патриаршески представител се гърчечат, поддържат контакти с местните турски големци, а по-видните от тях, т. нар. „чорбаджии“, държат в ръце общинската управа.

През 1878 г. Константин Иречек в труда си „История Болгар“ пише, че чорбаджиите имат аристократичен произход – „произхождат от малых боляр“. По-късно в „Пътувания по България“ той отново поддържа тази теза. „Има и досега (т. е. 1884 г.) аристократи или чорбаджии и демократи, които не се обичат едни други.“ Стефан Бобчев категорично отхвърля тази теза, като заявява: „Погрешна мисъл! Чорбаджиите имат своя произход в условията на обществения живот по време на турското владичество³.“

² Стефанова, М. Книга за българските чорбаджии. С. 1998, с. 23.

³ Грънчаров, М. Имала ли е България аристокрация. – В: Литературен форум. Брой 1 (424), 29.08. - 04.09.2000.

Според Юрдан Трифонов след падането на България под османска власт „болярите като военнoчиновническа класа са изчезнали. Но названието „болярин” през първите векове на робството „почнало да се дава на всеки богат... изобщо първенците”⁴.

Свързването на чорбаджийството с болярството би могло да се приеме и като прием на създателите на песните да внушат на слушателите, че чорбаджиите са новите боляри в буквалния и в преносния смисъл. За това безспорно допринася демонстрираното от чорбаджиите материално състояние, власт и външна показност, която се изразявала в пищността на облеклото и използваната ритуалност при появата им пред представителите на турската власт и сред сънародниците си. Така например големият и влиятелен врачански чорбаджия Димитраки Хаджитошев (1780-1827 г.) се обличал в „алени потури, препасвал свилен пояс, отгоре носел дълга зелена, понякога бяла, свилена дреха и върху нея ален джамадан”. Чорбаджията хаджи Найдeн Кръстев (ок. 1770-1852 г.) при седмичните си посещения на валията в Одрин яздел богато украсен кон, а след него следвал неговият слуга, който носел чибука му. При това шествие на знатния копривщенец от двете страни на одринските улици се стичали хора, предимно българи, на които чорбаджията щедро раздавал разни монети. Към тази показност се придържали и чорбаджиите от втората половина на XIX в. Чорбаджи Патьо (1825-1893) от Видраре имал специална охрана – „въоръжен от главата до пети турчин”, обличал се със сукнен кожух и се движел с „кочия, теглена от два хранени коня”. А за чорбаджиите в Одрин през 1873 г. се отбелязва, че облечени в „дълги самурени кюркове и атлазени пояси”, те били „като истински български боляри”. Подобни примери могат да се приведат за редица още известни български чорбаджии като Чалъковци в Пловдив, Стоян Груев в Казанлък, Христодул Шишманов в Хасково и т. н.

Предвид на това изказаното от К. Иречек предположение за произхода на чорбаджийството има своето основание. От това обаче не следва, че всички български първенци, титулувани като чорбаджии през Възраждането, имат благороднически произход. Факт е, че в общественото съзнание, особено през XVIII в., а и след това, те се възприемат като аналог на болярите. Друг е въпросът, че, както пише Петко Р. Славейков през 1872 г., тогавашната наша „аристокрация”, имайки предвид чорбаджийското съсловие, далеч не приличала на „аристократската онази касть у европейските народи.”

⁴ Трифонов, Ю. Към въпроса за старобългарското болярство. // *Сп. БАН*, 26, 1923, № 14.

Войнуците извършват своята служба в досег с еничарите, от които взаимстват думата „чорбаджия”. В документ от 1689 г. началникът на войнуците в Панагюрище е наречен „секбан башия”, което заедно с чорбаджия означава командирски чин в еничерската войска. Вероятно е също думата да е употребена за обозначаване функциите на управниците във войнушките села и по-специално да посрещат и настаняват военни и административни началници, а възможно е да е станало и по двата начина. От началото на XVIII век думата вече е в редовна употреба по сведения от Жеравна, Котленско.

Самата дума „чорбаджия” е турска и първоначално е означавала човек, заемащ службата повар на чорба – главната храна в еничерския оджак. Чорбаджи-башии са началниците на чорбаджиите в този оджак. „Прочее, чорбаджия е онзи, който готви храна, който дава храна, и турчинът, който е обикалял в българските земи, е намерил за най-правилно да нарече с думата чорбаджия този, у когото е „кондисвал” – оставал на нощувка, и който му поднасял храна, чорба и пр. Чорбаджията не е могъл да не бъде що-годе богат – състоятелен. По-късно, чрез разширително прилагане, чорбаджия е бил всеки домовладика, всеки домакин, стопанин на дом и имот. Думата чорбаджия, прочее, е била почетна титла, която обаче турците прилагали изключително за християните, у нас само за българите. Турчинът не е могъл да бъде чорбаджия. Той е ага, ефенди, бей и пр. Християнинът не е могъл да бъде нито ага, нито ефенди, а за бей, което ще каже княз, и дума не е могло да става⁵.”

Вероятно е думата „чорбаджия” да се употребява за обозначаване функциите на управниците във войнушките села и по – специално задълженията им да посрещат, настаняват и осигуряват прехраната на по – горни военни и административни началници, събирачи на данъци и пътуващи служители.

От началото на XVIII в. тази дума вече е в редовна употреба, като се среща заедно с думите бан, княз, кмет и коджа башия. През XVIII в. местните управници се наричат вече „чорбаджия”. Най – влиятелният поема отговорност пред турската власт, като изпраща войнуците и определя размера и събирането на данъците.

Найден Геров в своя речник определя чорбаджията като: „богат човек, богаташ, болярин, големец, първенец, господар, стопанин”. Не може да не се признае, че първите чорбаджии от Еленско са родолюбци, „носители на повече или по-малко култура и образование. Били са набожни и ученолюбиви. Правили са дарения на църквите,

⁵ Бобчев, С. С. Еленски сборник. С. 1931.